

PERICOLELE PERCEPȚIEI

*De ce ne
înșelăm
în aproape
toate
privințele*

Capitol
special
despre
România

Traducere din engleză de
Cosmin Maricari

BOBBY DUFFY

Cuprins

Prefață	9
Introducere. Pericole peste tot	15
1. O minte sănătoasă	37
2. Fantezii sexuale	67
3. E vorba despre bani	95
4. Înăuntru și în afară: imigrație și religie	119
5. Siguranță și securitate	147
6. Distragerea atenției și neimplicarea în politică	163
7. Brexit și Trump: gândire deziderativă și gândire greșită	187
8. Filtrarea lumilor noastre	211
9. Îngrijorări mondiale	237
10. Cine greșește cel mai mult?	253
11. Gestionarea percepțiilor greșite	267
Pericolele percepției în România – o perspectivă locală	289
Mulțumiri	313
Note	317

Introducere

Pericole peste tot

Am urât cursurile de psihologie la facultate. Așa cum mi le amintesc acum, păreau a fi predate de un șir succesiv de profesori îmbrăcați identic, extrem de inteligenți și afabili, care arătau mai degrabă a vedete rock, cu șolduri înguste și mișcări mlădioase, decât a academicieni prăfuiți. Erau cu toții înalți și supli, cu frizuri care nu jucau după regulile mediului academic. De cele mai multe ori purtau haine negre, în cel mai rău caz cămăși înflorate și pantofi doar o idee prea ascuțiți. (Recunosc, este posibil ca gelozia să-mi întunece un pic percepțiile; de fapt, cred că tocmai l-am descris pe Russell Brand*.) Studenții de ambele sexe erau profund impresionați, nu datorită aspectului rebel al profesorilor, ci pentru că aceștia păreau să știe atât de multe despre felul în care gândeam. Și nimic nu este mai atrăgător pentru niște tineri adulți confuzi decât cineva care îi înțelege *cu adevărat*.

Dar eu aveam o problemă cu asta. Uram trucurile cognitive care dovedeau că aproape toți putem cădea pradă acelorași moduri greșite de a gândi. Ne păcăleau cu întrebări sau experimente special create pentru a obține anumite răspunsuri și a arăta cât de tipice sunt mințile noastre. La acea vârstă, caracterizată de nesiguranță și aroganță, voiam să fiu special

* Russell Edward Brand (n. 1975) este un comediant, actor, autor și activist britanic (n.l.).

și imprevizibil – însă răspunsurile mele erau identice cu ale tuturor celorlalți.

Să luăm acest exemplu, creat de un profesor de la Universitatea din Maryland:

Aveți oportunitatea de a câștiga câteva puncte în plus la examenul final. Alegeți dacă vreți două sau șase puncte în plus la nota de la examenul final. Există însă și o mică problemă: dacă mai mult de 10% dintre studenții din clasă aleg să primească șase puncte în plus, atunci nu mai primește nimic niciun punct în plus, nici măcar cei care au ales două puncte.¹

Iată o situație din care se poate învăța, în mod nemijlocit, o lecție despre „tragedia bunurilor comune” – în care indivizii încearcă să obțină beneficii maxime de pe urma unei anumite resurse, luând mai mult decât o parte egală sau sustenabilă din ea, astfel distrugând-o pentru toată lumea, inclusiv pentru ei înșiși. Evident, studenții s-au conformat acestei tendințe și au eșuat. Aproximativ 20% au ales cele șase puncte, așa că nimeni nu a primit niciun punct suplimentar. De fapt, o singură clasă, într-un singur semestru din toți cei opt ani pe parcursul cărora profesorul și-a desfășurat nemilosul experiment, a reușit să obțină punctele suplimentare.

Având în vedere sensibilitatea mea persistentă la trucurile psihologice, nu este lipsit de ironie că o mare parte din viața mea profesională s-a concentrat pe derularea unor teste similare. Mi-am petrecut ultimii douăzeci de ani la agenția de cercetare de piață Ipsos MORI, proiectând și disecând sondaje din jurul lumii pentru a încerca să înțeleg ce gândesc și ce fac oamenii, dar

* „Tragedia bunurilor comune” este o teorie economică dezvoltată de ecologistul și filosoful american Garrett Hardin (1915-2003), conform căreia individul, acționând independent și rațional în raport cu propriul interes, se comportă împotriva intereselor grupului, epuizând anumite resurse comune (n.r.).

mai ales de ce. În ultimii zece ani am desfășurat sute de sondaje privind percepțiile greșite ale publicului – mai exact a ceea ce noi numim „Pericolele percepției” – prin care am investigat o mulțime de probleme sociale și politice, de la comportamentul sexual la finanțele personale, într-un număr mare de țări. Acum avem la dispoziție 100 000 de interviuri din patruzeci de țări, care răspund la unele întrebări și care ne permit să comparăm percepțiile cu realitatea. Aceasta este o sursă de date unică și fascinantă, care dezvăluie modul în care vedem lumea și motivele pentru care ne înșelăm atât de des. Lucrările anterioare au avut tendința de a se concentra pe o problemă sau pe o sferă a existenței și foarte puține au studiat mai mult de câteva țări. Puteți aprofunda setul complet de studii Ipsos la adresa: www.perils.ipsos.com.

În toate studiile și în toate țările, oamenii se înșală substanțial cu privire la aproape toate subiectele abordate, inclusiv despre nivelurile imigrației, sarcina în rândul adolescentelor, rata infracțiunilor, obezitatea, tendințele sărăciei globale și despre cât de mulți dintre noi folosesc Facebook. Însă întrebarea-cheie este „De ce?”.

Să începem cu o întrebare care are prea puțin de-a face cu tipul de realități sociale și politice pe care le vom discuta mai târziu, dar care ne ajută să evidențiem motivul pentru care ar putea să existe un decalaj între percepțiile noastre și realitate: „Este Marele Zid Chinezesc vizibil din spațiu?”. Ce crezi? Dacă ești asemenea restului populației, atunci probabilitatea de a răspunde „da” este de 50%. Sondajele arată că jumătate dintre cei care au răspuns cred că Marele Zid este vizibil din spațiu.² Se înșală, nu este.

În cea mai lată secțiune a sa, Marele Zid are doar nouă metri, aproximativ cât o casă micuță. În plus, este construit din piatră de o culoare similară cu cea a munților din apropiere, așa că se pierde în peisaj. Dacă te gândești un pic, ideea că Marele Zid ar

putea fi vizibil din spațiu este de fapt puțin ridicolă, însă sunt destule motive care te-ar fi putut face să crezi acest lucru.

În primul rând, nu este un lucru la care să te fi gândit prea mult. Spre deosebire de mine, probabil că nu ai căutat niciodată care este lățimea Zidului sau care e distanța până în spațiu (și apoi nici nu te-ai pierdut în discuții nesfârșite despre acest subiect pe forumuri). Nu ai faptele pertinente la îndemână.

În al doilea rând, este posibil să îți amintești vag că ai auzit acest lucru de la cineva, fără să-i fi acordat prea multă atenție. Poate chiar ai citit undeva despre el sau ai auzit la televizor. De exemplu, ani de-a rândul a figurat ca răspuns (incorect) în jocul Trivial Pursuit. Este mai puțin probabil să fi găsit această informație în manualele din China, dar și acolo încă este trecută drept un fapt real. În orice caz, este posibil să fi găsit informația undeva și să nu fi aflat nimic care să o contrazică, așa că ți-a rămas întipărită în memorie.

În al treilea rând, cu siguranță ai răspuns rapid la întrebare, din dorința de a citi în continuare, apelând la tipul de „gândire rapidă” bazat pe scurtături mentale, popularizat de omul de știință Daniel Kahneman, specializat în știința comportamentală și câștigător al Premiului Nobel. Prin urmare, este posibil să fi confundat anumite scări de măsură. Știm despre Marele Zid Chinezesc că este extrem de „mare”. De fapt, este una dintre cele mai mari structuri construite de om pe Pământ. Însă acest lucru se datorează în primul rând lungimii sale, o proprietate care nu îl va face vizibil din spațiu.

Și, cel mai important, e posibil ca răspunsul să fi fost cu mult mai emoțional decât ai putea crede că e cazul la o asemenea

* Traducerea denumirii acestui concept, precum și a tuturor celorlalți termeni preluați din opera lui Daniel Kahneman provine din cartea sa din 2011, *Thinking, Fast and Slow*, apărută în limba română cu titlul *Gândire rapidă, gândire lentă*, traducere din engleză de Dan Crăciun, Editura Publica, București, 2012 (n.l.).

întrebare banală de cultură generală. Dacă vei petrece ceva timp cercetând subiectul, vei descoperi că până și *astronauții* au păreri contradictorii. (Ca să fie clar, Neil Armstrong a spus că nu este vizibil și asta este de ajuns pentru mine.) Poți găsi chiar fotografiile de la surse aparent de încredere, care pretind că înfățișează Marele Zid văzut din spațiu. (În cel puțin una dintre ele, în imagine era un canal.) Dar în cazul unui lucru atât de important precum Marele Zid, *ne dorim* să credem că astronauții, extraterestrii, ba chiar și zeii pot să ne admire măiestria. Ne dorim să fie adevărat pentru că este atât de impresionant, iar acest răspuns emoțional ne alterează modul în care percepem realitatea.

Apelul la cunoștințe anterioare incorecte, oferirea unui răspuns pentru o altă întrebare decât cea care ne-a fost adresată, jonglarea cu comparații între mărimi diferite, recursul la gândirea rapidă și ignorarea felului în care emoțiile noastre influențează ceea ce vedem și gândim reprezintă doar câteva dintre pericolele percepțiilor cu care ne confruntăm în fiecare zi. Marele Zid Chinezesc este un lucru real, fizic, un obiect care poate fi măsurat. Imaginează-ți, așadar, ce ravagii provoacă aceleași probleme de percepție când reflectăm la realități sociale și politice complexe și controversate.

Însă mai există o observație finală: acum, după ce ți-am prezentat cele mai clare dovezi care arată că Marele Zid nu este vizibil din spațiu, probabil că mă crezi, iar dacă ai avut o vagă impresie că ar fi vizibil, probabil că ți-ai schimbat-o. Evident, aceasta nu este o dezbatere foarte aprinsă, legată de vreun subiect care să implice identitatea și legăturile tale tribale, așa că îți este ușor să ridici din umeri și să îți schimbi părerea. Totuși ideea rămâne aceeași: avem capacitatea de a ne adapta credințele când ne vedem confrunțați cu noi evidențe.

Pentru că am început cu o întrebare (literalmente) de cultură generală, merită să subliniem de la început că *nu* acesta

este subiectul cărții, oricât de mult ne-ar satisface și ne-ar fascina ignoranța și credința în fapte absurde (ale altor oameni). Zâmbim superior când aflăm că unul din zece francezi crede că Pământul este plat, că un sfert dintre australieni cred că oamenii preistorici și dinozaurii au trăit în același timp, că unul din nouă englezi crede că atacul terorist de pe 11 septembrie 2001 a fost o conspirație a guvernului Statelor Unite ale Americii sau că 15% dintre americani cred că mass-media sau guvernul strecoară semnale secrete, pentru controlul minții, în transmisiunile de televiziune.³ Principala noastră preocupare nu o reprezintă stupiditatea de nișă sau credința în conspirații a unora, ci percepțiile greșite mult mai generale și mai răspândite cu privire la unele realități individuale, sociale și politice.

Haideți să ne uităm la o întrebare foarte simplă despre starea societății, una care se apropie cu mult mai mult de sfera noastră de interes: „Ce procent din populația țării tale are vârsta de 65 de ani sau peste?”. Tu cum ai răspunde? Este posibil să fi auzit că țara în care locuiești are o populație îmbătrânită sau chiar că se confruntă cu o „bombă demografică cu ceas”, că populația în vârstă devine prea mare pentru ca tinerii să poată susține sistemul de pensii. Presa evidențiază de multe ori presiunea exercitată asupra economiei de creșterea populației de vârstă a treia, în special în țări precum Italia sau Germania. Au apărut chiar și articole despre cum, în Japonia, vânzările de scutece pentru adulți sunt pe punctul de a depăși vânzările de scutece pentru copii. Chiar dacă aceste povești sunt apocrife, ele ne prezintă o imagine atât de vie încât ne rămân întipărite în memorie.

Așadar care este răspunsul tău?

Când am întrebat publicul din paisprezece țări, în absolut toate valoarea medie estimată a fost mult mai mare decât

procentul real. În Italia, procentul real este de 21%, iar în Japonia, de 25%. Așadar valori ridicate, una din cinci, respectiv una din patru persoane din totalul populației, adică aproximativ dublul procentului din urmă cu una sau două generații. Însă estimările medii au fost de aproape două ori mai mari decât cifrele reale. Italienii au fost de părere că 48% din populație, aproape jumătate, este formată din persoane de 65 de ani sau mai în vârstă.

După cum puteți vedea din acest exemplu foarte simplu, percepțiile noastre greșite nu sunt determinate doar de momentul politic extrem de agitat în care trăim. În acest caz nu e vorba despre campanii masive de dezinformare susținute de boți automați pe Facebook sau Twitter, care încearcă să ne convingă că populația este mai bătrână decât în realitate, dar tot ne

I: Ce procent din populația țării tale are vârsta de 65 de ani sau mai mult?

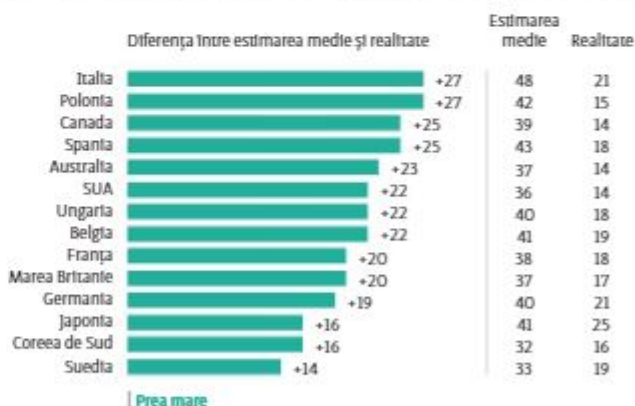

Figura 1. În toate țările, procentul populației cu vârsta de 65 de ani sau peste această vârstă este puternic supraestimat.

înșelăm. Părerile noastre greșite sunt vaste, profunde și de durată. Ignoranța politică a fost considerată o problemă chiar de la începuturile democrației, încă de pe vremea când Platon se lamenta că publicul este prea ignorant pentru a alege un guvern sau a-l trage la răspundere.

Este greu de dovedit că percepțiile greșite au fost răspândite pe scară largă de mult timp, deoarece pentru măsurarea lor sunt necesare cercetări specifice, iar sociologii au început să desfășoare sondaje de opinie riguroase de acest fel doar relativ recent. La mijlocul secolului XX, cele care vizau percepția oamenilor în legătură cu realități sociale erau rare și, în general, se limitau la întrebări privind chestiuni politice simple, cum ar fi ce partid se afla la putere, care erau politicile pe care le promova și cine îi erau liderii. Însă unele dintre aceste întrebări timpurii, adresate prima dată încă de prin anii 1940, au fost puse din nou în studii mai recente și, după cum vom vedea, răspunsurile sugerează că nimic esențial nu s-a schimbat.⁴ Era la fel de probabil ca oamenii să se înșele atunci pe cât este și acum, asta cu mult înainte de 2016, când „post-adevăr” (ideea că faptele obiective exercită o influență mai scăzută în formarea opiniei publice decât apelul la emoții și credințe personale) a fost desemnat „Cuvântul anului” de către editura Oxford Dictionaries.

Nu înseamnă că discursul actual, dirijat ideologic, și explozia tehnologiilor sociale nu ne influențează părerile pe care ni le facem în privința realității sau că nu trăim în vremuri periculoase. De fapt, aceste schimbări tehnologice sunt terifiante tocmai prin efectul pe care îl au asupra felului în privim lumea sau problemele ei cheie, dat fiind că a crescut brusc și dramatic capacitatea noastră de a alege, dar și a altora de a ne impune „realități individuale”, iar acestea acționează asupra unora dintre cele mai profunde prejudecăți ale noastre, cum ar fi faptul

că preferăm viziunea noastră curentă asupra lumii și că evităm informațiile care o contrazic.

Și exact aceasta e problema: dacă ne concentrăm doar asupra a ceea ce există *în afară*, doar asupra a ceea ce ni se spune, pierdem din vedere un element-cheie: *felul în care gândim* este și el parțial vinovat pentru percepția noastră greșită asupra lumii.

Acest lucru dezvăluie un aspect important legat de constatările sondajelor care privesc Pericolele percepției: scopul principal al acestor studii nu este eliminarea *ignoranței*, ci descoperirea *percepțiilor greșite*. Poate părea o distincție subtilă, iar în practică este adesea dificil să trasezi o linie clară de demarcație între cele două, dar principiul este esențial.

Ignoranța presupune, literalmente, „să nu știi” sau să nu îți fie familiar un subiect. Pe de altă parte, percepțiile greșite reprezintă un mod pozitiv de a înțelege greșit realitatea sau, după cum afirmă Brendan Nyhan, profesor de politologie la Dartmouth College în New Hampshire, și colegii săi: „Percepțiile greșite diferă de ignoranță în sensul că oamenii se agată adesea de ele cu un grad ridicat de certitudine... și se consideră bine informați”.⁵ Puțini dintre oamenii pe care i-am chestionat se consideră ignorați, ei oferă răspunsurile pe care le consideră adevărate.

În practică, în locul unei delimitări clare, între ignoranță și percepții greșite există un întreg spectru de credințe false. În multe cazuri, oamenii oscilează și sunt nesiguri pe convingerile lor. Această distincție ne arată cât de dificil este să schimbi părerile greșite ale cuiva doar furnizându-i mai multe informații, ca și cum oamenii ar fi niște vase goale ce așteaptă să fie umplute cu adevăruri care le vor îndrepta mentalitatea și comportamentul.

Investigarea percepțiilor greșite în locul ignoranței mută atenția dinspre opinia publică văzută ca o foaie goală care

așteaptă să fie scrisă spre un spectru larg de oameni, cu o gamă diversă de opinii și credințe bazate pe moduri de gândire asemănătoare. Se ridică astfel o întrebare fundamentală: *de ce* credem ceea ce credem, iar în asta constă adevărata valoare a înțelegerii pericolelor percepției. Părerile noastre greșite ne pot oferi indicii cu privire la lucrurile care ne îngrijorează cel mai mult, dar și în privința celor care nu ne îngrijorează atât de mult pe cât ar fi cazul. După cum vom vedea, articolele făcute să ne capteze atenția, despre adolescente însărcinate sau atacuri teroriste, ne-au determinat să considerăm aceste fenomene mai frecvente decât sunt ele în realitate, în timp ce tendința noastră de autonegare ne face să subestimăm rata obezității la nivelul întregii populații.

De asemenea, percepțiile noastre greșite ne oferă și lecții mai subtile. Ceea ce considerăm că fac și cred alții, mai exact ceea ce socotim a fi „norma socială”, poate avea efecte profunde asupra felului în care acționăm la rândul nostru, chiar și când înțelegem complet greșit respectiva normă. De exemplu, mulți dintre noi economisim prea puțini bani în fondurile de pensii pentru a reuși să susținem un stil de viață decent după pensionare, considerând acest lucru mult mai comun decât se dovedește a fi în realitate. Deoarece în „turmă” ne simțim instinctiv în siguranță, această părere greșită, conform căreia a nu economisi reprezintă o normalitate, poate avea un impact negativ asupra comportamentului nostru.

Mai mult decât atât, când comparăm ceea ce credem că fac alții cu ceea ce spunem că facem noi, avem un indiciu despre felul în care privim noi înșine acele comportamente – de exemplu, care dintre lucrurile pe care le facem le considerăm rușinoase. Uneori, lucrurile de care ne este rușine se dovedesc a fi surprinzătoare și edificatoare. După cum vom vedea în primul capitol, se pare că ne este mai rușine că mâncăm prea mult

zahăr decât că nu facem destulă mișcare. Iar faptul că realizăm că există șanse mai mari să ne mințim cu privire la cantitatea de zahăr pe care o consumăm înseamnă deja un pas esențial pentru îmbunătățirea stării noastre de sănătate ca indivizi și ca societate. Fiecare dintre noi are lecții de învățat, chiar dacă avem impresia că suntem destul de bine informați în privința lumii. Erorile noastre nu au de-a face cu prostia crasă: cu toții suntem victimele prejudecăților personale și ale influențelor externe asupra gândirii noastre, care ne pot distorsiona viziunea asupra realității.

Diversele tipuri de explicații pentru percepțiile noastre greșite pot fi clasificate în două grupuri: cum gândim și ce ni se spune.

Cum gândim

Trebuie să începem cu felul în care creierul nostru se luptă cu numerele, matematica și conceptele statistice. Având în vedere că ni se cere adeseori să cuantificăm lumea și percepția noastră despre ea, abilitatea noastră de a înțelege și de a opera cu numere joacă un rol important în cât de bine pricepem realitatea. Statisticile privind creșterea cantității de date sunt ele înseși imposibil de înțeles pe deplin pentru noi: în mod incredibil, mai mult de 90% din datele de pe internet au fost create în ultimii doi ani. În fiecare zi în 2016 au fost create 44 de miliarde de gigabiți de date, însă acest număr va crește la 463 de miliarde de gigabiți pe zi până în 2025.⁶ Odată cu creșterea exponențială a cantității de date create și comunicate în legătură cu multe dintre lucrurile care ne interesează, problema analfabetismului matematic devine și mai importantă.